

JAN URIOT

**ONZE
LIEVE
STAD**

**AMSTERDAM DOOR
DE OGEN VAN...**

VOORWOORD

Verleden, heden en toekomst van Amsterdam. Wie zou het aandurven om daar een boek aan te wijden?

En toch, zo'n boek ligt nu voor u. Een boek met grote en kleine geschiedenissen. Het is geschreven aan de hand van Amsterdammers, of zij die dat geworden zijn, die niet alleen verstand hebben van de tijd en de onderwerpen die zij beschrijven... maar dat ook met grote liefde doen.

Amsterdammers zoals Harmen Snel, die al meer dan veertig jaar in het geweldige archief van de stad (onder)gedoken zit, Cees Holtkamp, die we zeker niet alleen van zijn verrukkelijke croquetten kennen, Benno Leeser, al zo lang de leider van diamantstad Amsterdam, Rudie Cortissos, hét gezicht van Portugees Joods Amsterdam, Wim Bohnenn, Ajax-kenner bij uitstek, Rob van Hulst, die toeristen al jaren door de Wallen leidt, Jacques Grishaver, vader van het Namenmonument... en zo zou ik nog wel even door kunnen gaan.

Maar dat doe ik niet. Lees! Lees over de eerste burgers van de stad, over het favoriete taartje van Beatrix, over de metro en waar die niet is, lees over Het Elfde Gebod, lees over de vrouwen van Rembrandt en over zijn faillissement... en zo zou ik nog wel even kunnen doorgaan.

Maar dat doe ik niet. Nee, dit boek schetst geen volledig beeld van de stad. Dat kan natuurlijk ook niet. Maar het geeft wel een prachtig beeld van wie en wat Amsterdammers zijn en hoe de stad zich in de loop der eeuwen ontwikkeld heeft. En ik ben ervan overtuigd dat óók Amsterdammers die de stad heel goed kennen, in dit boek zaken aantreffen die zij niet kenden.

Heel veel leesplezier dus!

Job Cohen

INLEIDING

Onze lieve stad

Van 1925 tot 1996 werden veel Amsterdammers in het Anna Paviljoen van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis (OLVG) geboren. In 1996 is het Anna Paviljoen afgebroken om plaats te maken voor de nieuwbouw van het OLVG. De kraamafdeling van het OLVG aan de Eerste Oosterparkstraat was vernoemd naar Anna, de beschermheilige en patrones van vrouwen. Ik was een van die baby's die in 1958 daar het levenslicht zag. Trots ben ik op het feit dat 'Amsterdam' als geboorteplaats in mijn paspoort staat en dat ik met deze uitgave de geschiedenis van mijn stad, met u als lezer, kan delen.

Ik nodig u uit om met mij een denkbeeldige wandeling te maken waarbij ik bij kenners van Amsterdam langsga die iets over die 750-jarige geschiedenis kunnen vertellen. Het is een mooie wandeling van mijn geboorteplaats naar het Stadsarchief Amsterdam aan de Vijzelstraat. Daar heb ik een afspraak met stadsarchivaris Harmen Snel (1958). Harmen is dan weliswaar niet zoals de dichter J.C. Bloem schreef *Domweg gelukkig in de Dapperstraat*, maar wel meer dan

veertig jaar happy in dié buurt. Harmen is bij het grote publiek onder meer bekend van de televisieprogramma's *Verborgen verleden* en *De Erfgenaam*.

Jan Uriot

1

De eerste inwoner van Amestelledamme

In de indrukwekkende hal van gebouw De Bazel, waarin het Stadsarchief Amsterdam is gevestigd, staat Harmen omringd door een groepje mensen die zojuist met hem een kijkje hebben genomen in hun familiegeschiedenis. Er wordt afscheid genomen en Harmen loopt op me af met de mededeling: ‘Jan Uriot, hè? Die achternaam ben ik in onze archieven vaker tegengekomen. Jij bent een afstammeling van een bekende edel- en zilversmid die rond 1850 was gevestigd aan de Keizersgracht!’ Ik wist dat niet en besluit later een afspraak met Harmen te maken voor nader familieonderzoek. Maar nu eerst maar eens de geschiedenis van onze stad.

Wat weten we van die eerste bewoners van Amsterdam?

‘Daar is curieus genoeg niets over te vinden in het Stadsarchief,’ zegt Harmen Snel. ‘De stad bestaat zevenhonderdvijftig jaar, maar dat is er met de haren bij getrokken en afgeleid van de oudste oorkonde waarin Amsterdam, of Amestelledamme, ooit werd genoemd. Die oorkonde is van 1275 en daarin wordt beschreven hoe men in die tijd tolvrijheid kon

verkrijgen waardoor Amsterdamse binnenschippers geen tol hoefden te betalen. Dat was natuurlijk mooi, want anderen die vanuit zee onze wateren kwamen binnenvaren kregen die tolvrijheid niet. De binnenvaart was voor transport superbelangrijk en vele instanties wilden van al die schepen die voorbijkwamen geld hebben. Dus graaf Floris v heeft, om de Amsterdammers een beetje te lijmen, gezegd: *jullie krijgen van mij tolvrijheid.*'

Waar begon het?

'In 1275 moet er rond de Dam een groepje mensen met scheepjes zijn geweest. Maar in documenten werden geen namen van die personen genoemd. Als dat wel was genoteerd, dan waren dat nog altijd niet de eerste mensen in Amsterdam. Die moeten er al veel eerder zijn geweest. We weten namelijk, zoals gezegd, niet precies wanneer de stad is ontstaan. Zoiets ontstaat immers niet op één moment, op één dag. Er zijn in zo'n geval een paar mensen die besluiten om aan een stukje water te gaan wonen, huisjes te gaan neerzetten en op een gegeven ogenblik een dam te bouwen. Het heeft een voorgeschiedenis die helaas nergens beschreven staat.

Het moet trouwens wel op ongeveer dezelfde plek zijn geweest als waar nu de Dam is. Maar er was oorspronkelijk geen dam. Die is op een gegeven ogenblik aangelegd. Dat bouwen van die dam had eigenlijk te maken met het feit dat het hier slechte grond was. Het was heel drassig. Er waren ook vaak overstromingen. Dat was best link. Er moest gewoon wat aan de waterhuishouding worden gedaan voor-

dat ze hier überhaupt huizen konden bouwen. De boel moest worden opgehoogd zodat iets hoger niet alleen huizen, maar ook molens konden worden geplaatst.'

Is er dan helemaal niets bekend over de gewone man en vrouw in die tijd?

'Helaas, pas in de veertiende eeuw wordt Amsterdam wat groter en krijgt het meer belang voor de graven, voor de mensen die Holland in hun bezit hadden. Maar over de "gewone" man en vrouw die toen leefden, is bijzonder weinig bekend. Het enige waar je de "gewone" man en vrouw in kunt vinden, dat zijn dingen die te maken hebben met bezit van grond en eventueel een huis. Heel veel van die bezittingen werden op een gegeven ogenblik, na een overlijden, geschonken aan kloosters of weeshuizen. Dat soort instellingen.

Er zijn mensen geweest die in die tijd wel vier huizen hadden en dus werd er bij leven en welzijn besloten: "Ik schenk één of meerdere van mijn objecten aan een godshuis of klooster." Die instellingen konden dat dan vervolgens verkopen of verhuren en hadden daar dan weer inkomsten van. Dat geldt ook voor stukjes land. Die verkoop- en verhuurakten zijn vaak wél bewaard gebleven. Dat zijn akten, opgemaakt door de schepenen en gaan dus alleen over een bezit. Je ziet dan dat een huis of stuk grond van eigenaar is gewisseld. Maar wie die persoon was... dat blijkt uit geen enkele personenboekhouding.'

Hoe zat dat met de namen van toen?

‘Veel mensen hadden in die tijd een voornaam en een toevoeging van hun beroep, of een voornaam van hun vader en grootvader eraan vastgeplakt. Er was geen vaste naamgeving, want dat moest allemaal nog ontwikkeld worden. Dus bijvoorbeeld: Pieter-Jan Tijmen, kon net zo goed voorkomen als Pieter-Jan de Bakker.

Er is totaal geen boekhouding van de mensen uit die tijd. Die komt er pas sinds eind zestiende eeuw. Rond 1560, 1570 begint dat. Dan komen de doop- en trouwboeken maar ook begrafenisregistraties. Die waren dan nog voornamelijk religiegebonden, want je had in die tijd alleen kerkregistraties. Pas in 1811 krijgen we meer te weten door de dan ingevoerde burgerlijke stand. De burgerlijke stand had niets met kerkelijke stromingen te maken. Iedereen werd geregistreerd, of je nu jood of christen was, alle Nederlanders werden daarin vermeld.

Van de eerste inwoner van Amsterdam is dus helaas niets te herleiden. Sterker nog, je zou niet eens weten in welke eeuw je die moet plaatsen. Daarbij, het zal er nooit één zijn geweest. Het moet, zoals gezegd, een groepje mensen zijn geweest dat besloten heeft om samen daar bij die dam iets te beginnen. En nogmaals, dat op een gebied dat er vanwege het moerasachtige niet eens echt geschikt voor was, maar wel enigszins strategisch en tactisch gelegen.

En dan overstroomde alles ook nog eens constant. Bijna elk jaar was er een overstroming, dan sloeg het water eerst h  r een hap weg en vervolgens d  r een stuk land. Op een gegeven moment kwam er een hele inham. En als het water

zich terugtrok, werd die inham droog tot weer de volgende watersnoodramp. Het kon in die tijd verkeren. Hoe zich dat bijvoorbeeld ook precies heeft ontwikkeld met de vorming van het IJ en de Zuiderzee, daar zijn wel theorieën over, maar helemaal exact kun je dat nooit te weten komen. Het is niet als bij een boom dat je de jaarringen kunt tellen, zo werkt het met overstromingen niet.

Die eerste mensen zijn waarschijnlijk gekomen uit het gebied dat nu Broek in Waterland, Kennemerland of Ouderkerk heet. Sloten kan ook nog. Sloten is overigens een paar eeuwen ouder dan Amsterdam. De mensen die in die gebieden woonden, zaten net een stuk hoger dan Amsterdam en moeten op een gegeven ogenblik gedacht hebben: van die waterpartij kunnen we misschien wel iets moois maken!’

Wie de eerste Amsterdammer is geweest, blijft dus een groot mysterie en zal waarschijnlijk nooit duidelijk worden. Maar heb je in de archieven wel iets kunnen vinden over de eerste burgemeester van de hoofdstad?

‘Zeker! Dat waren er in 1343 twee: Godevaert Wormbouts en Tydeman Kuiper! Zij waren natuurlijk ook weer niet de eersten, er moeten dáárvoor ook al een soort van burgemeesters zijn geweest. Die burgemeesters werden ondersteund door schepenen. Dat waren er meestal wat meer. Eén burgemeester had al snel vier schepenen. Die schepenen hadden diverse functies. Maar waarom weten we dat Godevaert Wormbouts en Tydeman Kuiper in 1343 de eerste twee burgemeesters waren? Het zijn de eerste twee burgervaders die

we bij naam kennen omdat er een document uit die tijd is waarin het een en ander staat beschreven.

We weten ook helemaal niet wat voor mensen dat waren. Wel kunnen we bedenken dat die burgemeesters en schepenen, natuurlijk heel primitief en residerend in kleine houten huisjes, iets meer gesettelde types waren. De beter gesitueerden van die tijd.

Maar hoe kon iemand burgemeester worden? Diegene moest een achterban hebben die hem steunde. De man moest ook niet knettergek zijn en een beetje beslissingen kunnen nemen! Ook niet onbelangrijk, hij moest contacten hebben en het liefst ook buiten Amsterdam. Maar het voornaamste was dat die burgemeester iedereen een beetje tevreden kon houden.

De schepenen kwamen uit dezelfde families als de burgemeester en waren eigenlijk de mensen die de belangrijkste taken uitvoerden. Het waren mensen met enig aanzien binnen de gemeenschap. Ze hadden het vertrouwen van de mensen die ze moesten vertegenwoordigen.'

Burgemeesters en schepenen. Klinkt als een eng en klef gezelschap, toch?

'Het wordt nog enger. Heel belangrijk in de middeleeuwen was namelijk het maagschap. Dat is het conglomeraat van families. Er waren verschillende graden in zo'n maagschap. Het dichtstbijzijnde staan bijvoorbeeld broers, zussen en de volgende graad zijn de kinderen van die broers en zussen. Zo kreeg je een volgende generatie erin. Die maagschap was ontzettend belangrijk, want wie kun je nu het meest vertrou-

wen? Dat is dan je eigen broer of zus en eventueel het kind van je broer of zus! Je zwager iets minder, want die komt van de andere kant.

Een voorbeeld: als jij met mij in een maagschap zit, omdat we neven zijn, dan kom jij bij mij en zeg je: ik krijg iets niet voor elkaar, zou jij niet eens een poging kunnen wagen? “Natuurlijk,” zegt de neef en die lukt het wel. Maar je begrijpt dat je die neef daardoor wel iets schuldig bent. Daarbij, als iemand in zo’n maagschap iets verprutst of zijn positie verpest... ligt hij uit de maagschap en wordt hij ook niet meer geholpen. Kort gezegd: je hielp elkaar niet zozeer met geld, maar meer met een dienst. Het werd ook niet openlijk uitgesproken maar diegene wist: ik heb jou toen geholpen en nu ben jij aan de beurt!

Het gaat simpel gezegd om familieleden die elkaar verplichten om elkaar bij te staan. Die je moet helpen en beslist niet mag teleurstellen, want als je eruit ligt dan ben je je bescherming kwijt. Zo zaten die families in elkaar.’

Hoe zat dat met de kinderen in die maagschappen?

‘Belangrijk was dat jij voor je kinderen partners zocht die ook dat soort maagschappen hadden. Iemand die uit een heel andere maagschap kwam, kon namelijk voor jou heel interessant zijn. Dus als je dochter met de zoon van een andere maagschap aan kwam zetten dan had je daar wel wat aan. Het waren trouwens de ouders die dat regelden. Dan werd Pietje, of hij het nu leuk vond of niet, gewoon bij Marietje gezet. Op die manier kregen de ouders nog een maagschap aan hun zijde, waardoor de macht nóg groter

werd. Het was een constant gefriemel van relaties over de ruggen van de kinderen. Families die ertoe deden en min of meer de leiding hadden, bleven die ook houden. Dat ging generaties zo door. Van Tydeman Kuiper is bijvoorbeeld bekend dat uit zijn kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen ook weer burgemeesters zijn voortgekomen. Dat kwam door die voortkabbelende maagschappen. Het was een heel complex gebeuren.’

Onder meer Frank de Boer, Jeroen Krabbé en André van Duin hebben er één: de Frans Banninck Cocqpenning, vernoemd naar de oud-burgemeester. Wat was dat voor iemand en waarom heeft de gemeente juist zijn naam verbonden aan deze belangrijke onderscheiding van de stad Amsterdam?

‘In de tijd van burgemeester Frans Banninck Cocq was de situatie volledig anders. Dan zitten we eind zestiende, begin zeventiende eeuw en is Amsterdam een grootmacht, niet alleen binnen de republiek maar ook daarbuiten.

Frans Banninck Cocq kwam uit een zogenoemde “betere” familie. Er waren in die tijd veel meer functies die je kon hebben als burgemeester. Eén van die dingen... Frans zat bij de schutterij. Want Amsterdam moest zich ook weleens kunnen verdedigen, dus was er een soort privélegertje opgericht dat bestond uit verschillende eenheden. Het was trouwens ook voor een deel een gezelligheidsclub. Er werd lekker gedronken en gegeten, ze droegen mooie pakken en paradeerden door de stad. En zo komt Frans via de schutterij als kapitein op *De Nachtwacht* terecht. Er was in die kringen

duidelijk genoeg geld en dat wilden ze ook wel laten zien. En dus hebben ze toen tegen Rembrandt van Rijn gezegd: “Maak een schilderij van ons clubje!”

Het is trouwens nog altijd niet duidelijk waar Frans Banninck Cocq nu precies begraven is en of er überhaupt nog een graf is. Het verhaal gaat dat hij ergens buiten de stad is begraven, maar dat de stoffelijke resten later weer ergens in Amsterdam zijn herbegraven. Theorieën te over, maar we weten het niet precies.

Tja, en dan de vraag waarom nu juist zijn naam is “geplakt” op de belangrijkste stadsprijs: de Frans Banninck Cocqpenning?

Er zijn natuurlijk honderden burgemeesters geweest. Maar je moet een naam kiezen die niet belast is, niet onbekend en zeker niet te algemeen. Een De Wit-penning of Hooft-penning klinkt gewoon niet echt lekker. Dus een heleboel namen kunnen sowieso niet. Wat bij Frans Banninck Cocq de doorslag heeft gegeven: hij kwam niet uit een familie waar iedere man ooit burgemeester van Amsterdam was geweest. En hij is zelf maar één keer voor een periode van twee jaar burgemeester geweest. Deze Frans heeft dus niet zoveel kwaad kunnen doen. Maar je weet het nooit, hè. Van hem is bijvoorbeeld niet bekend of hij met de VOC naar de Banda-eilanden is gevaren om daar de hele bevolking uit te roeien. Volgens velen is dat niet het geval, want Frans zou de stad helemaal nooit uit zijn geweest. Of hij misschien in aandelen van de VOC heeft gehandeld, is ook al niet duidelijk. Maar zover wij weten had hij niet al te veel smet op zijn blazoen.

Frans Banninck Cocq is voornamelijk bekend door *De Nachtwacht* en daarom kent bij wijze van spreken iedereen zijn naam.'

De naam Rembrandt van Rijn kwam al voorbij. Wat vertelt het Stadsarchief over een van de belangrijkste schilders uit de zeventiende eeuw?

'Rembrandt Harmenszoon van Rijn kwam uit Leiden, maar heeft bijna zijn hele carrière in Amsterdam gewerkt. Hij was belangrijk voor de stad. We hebben het over de vroege zeventiende eeuw als hij naar Amsterdam komt. De tijd dat de stad eigenlijk pas een eigen grandeur krijgt.

Even terug in de geschiedenis. We waren al een tijd in oorlog met Spanje en eigenlijk ging die oorlog rond 1600 voor ons heel goed. Maar wij wilden ook expansie. De VOC is in 1602 opgericht, maar daarvóór waren er al een paar pogingen gedaan om de Spanjaarden te dwarsbomen, vooral om eigen gewin te behalen. Amsterdam trok in die periode ontzettend veel mensen aan, er kwamen veel geloofsvluchtelingen. Mensen uit Vlaanderen en Brabant bijvoorbeeld, die kennis en geld meebrachten. De VOC is ook grotendeels opgericht door de zuidelijke Nederlanders die naar de noordelijke Nederlanden gevlucht waren. Ook de eerste Portugese Joden kwamen hiernaartoe met handelscontacten en geld. Er moesten huizen gebouwd worden en grachten gegraven. Maar ja, we waren nog steeds in oorlog. In 1609 kwam het twaalfjarig bestand en dat is het moment dat ze in Amsterdam met de grachtengordel en de Jordaan gaan beginnen, want dan is er opeens finan-

ciële ruimte. Het was gewoon het moment dat de mensen geld hadden om te spenderen aan luxeproducten. Luxe kleding, dan heb je natuurlijk stoffen nodig die wij hier in Amsterdam helemaal niet kenden, maar die ze in de zuidelijke Nederlanden wel hadden. Er was ook geld voor kunst. Rembrandt was een van de eerste schilders die zich in Amsterdam vestigde om zijn spullen te verkopen aan de nouveau riche die plotseling ontstaan was. Schilderijen waren luxeproducten die de gewone man zich niet kon veroorloven. Maar die rijke mensen wel.

Er waren natuurlijk wel meer schilders die geld roken en naar Amsterdam kwamen, maar Rembrandt had het meeste aanzien. Hij was een ontzettend goede graveur, schilder en tekenaar, maar stond in die tijd ook bekend om zijn bizarre privéleven. Vooral vanwege de vele vrouwen. Dat was destijds spraakmakend. Rembrandt was dan weliswaar hervormd gedoopt, maar hij was geen lidmaat van de hervormde kerk. De kerkelijke autoriteiten waren erg gespitst op de “foute” dingen die hij deed en wilden hem bestraffen, maar ze konden hem niets maken.’

Wat is er terug te vinden over de grachtengordel?

‘Die is tussen 1630 en eind zeventiende eeuw ontstaan. Niet iedereen leek toen enthousiast. Zo’n beetje hoe wij tegenwoordig tegen nieuwbouwwijken kunnen aankijken. Tegenwoordig zijn appartementen aan een van de grachten zeer gewild. De Prinsengracht was lange tijd de minst populaire gracht van Amsterdam. Mensen die in de zestiende eeuw geld hadden gingen echt niet aan de Prinsengracht wonen. De

Herengracht en Keizersgracht konden nog net. De echte rijken zaten in de Warmoesstraat, de Kloveniersburgwal en de Fluwelen Burgwal, tegenwoordig Oudezijds Voorburgwal genoemd. Dat waren eigenlijk de chique straten in die tijd.'

Tot slot. Amsterdam staat bekend als migrantenstad, een smeltkroes van culturen. Is dat in vroegere eeuwen belangrijk geweest voor de stad?

'Absoluut. Want op het moment dat het Amsterdam echt voor de wind ging, dan hebben we het over de zestiende eeuw, trok dat ontzettend veel mensen aan. Geloofsvluchtelingen maar ook arbeidsmigranten. Die kwamen uit alle delen van Europa. Die hebben beetje bij beetje Amsterdam gevormd. Elke keer kwamen er weer nieuwe groepen. Dat is door de eeuwen zo doorgegaan. Maar vóór 1900 was er vanuit de stad geen opvang. De opvang van nieuwe groepen mensen, die om wat voor reden dan ook hiernaartoe kwamen, lag bij hun eigen kerkgemeenschap en netwerk. Ze konden nergens anders aankloppen. Toen er in 1686 duizenden Hugenoten vanuit Frankrijk hier de grens over kwamen moesten ze worden opgevangen door geloofsgenoten. De stad plukte daar later alleen maar de vruchten van, maar had er dus geen cent in geïnvesteerd. Woningen die in bezit waren van weeshuizen en kerken zijn toen onder meer geschikt gemaakt voor die Franse vluchtelingen. Het was allemaal particulier initiatief.'

Ik neem afscheid van Harmen Snel. Het betreft in meerdere opzichten 'afschied', want de stadsarchivaris bereikte begin

2025 de pensioengerechtigde leeftijd en heeft na vierenvier-
tig jaar het bewaren, ontsluiten en duiden achter zich gela-
ten en overgedragen aan een nieuwe generatie stadsarchiva-
rissen.